

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
1**

**ARMENIAN FOLK CULTURE
XVII**

**TRADITION AND MODERNITY
IN ARMENIAN CULTURE**

FESTSCHRIFT FOR
STEPAN LISITSIAN
ON THE OCCASION OF HIS 150TH BIRTHDAY

YEREVAN
IAE PUBLISHING HOUSE
2018

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
XVII**

**ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆ ԼԻՍԻՑՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ
ՆՎԻՐՎԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

**Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (*գլխավոր խմբագիր*), Լևոն Աբրահամյան,
Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բաղալյան, Պիտեր Քաուի,
Տորք Դալալյան (*պատասխանատու քարտուղար*), Պատրիկ
Տօնապետեան, Միհրան Գալստյան, Սարգիս Հարությունյան,
Թամար Հայրապետյան, Լորի Խաչատուրեան, Թեո վան Լինտ,
Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան,
Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Ջուստո Թրաինա

Editorial Board

Pavel Avetisyan (*editor-in-chief*), Levon Abrahamian, Gregory Areshian,
Rouben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (*assistant editor*),
Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Sargis Harutyunyan, Tamar
Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyun,
Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith,
Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Սուրեն Հոբոսյան

Հ 241 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1: Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVII: Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում / ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Հ. Մարության, Թ. Հայրապետյան, Ս. Հոբոսյան. – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2018. – 508 էջ: (Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1):

Ժողովածուն նվիրված է ազգագրագետ Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին: Նախատեսված է հումանիտար և հասարակական ոլորտի գիտնականների և հայոց մշակույթով հետաքրքրված ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	9
1. Ստեփան Լիպիցյան (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ) <i>Լիլիա Վարդանյան</i>	11
I. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄ	
2. «Թշնամու» կերպարի ձևավորման մեխանիզմները՝ որպես՝ բռնության զանգվածայնությունն ապահովող գործոններ Հայոց ցեղասպանության համատեքստում <i>Հասմիկ Գրիգորյան</i>	18
3. Մուսա լեռան հերոսամարտը՝ ըստ ականատես վերապրողների վկայությունների <i>Վերժինե Սվազլյան</i>	27
4. Անդրանիկ Բանահյուսական կերպարը <i>Ալվարդ Ղազիյան</i>	41
5. Հայոց ցեղասպանության նահատակների սրբադասումը՝ որպես մշակութային երևույթ <i>Հարություն Մարության</i>	54
II. ՍՏԱԼԻՆԻԶՄ. ԵՐԵԿ ԵՎ ԱՅՍՕՐ	
6. Кампания этнической депортации армян в 1949г. и подконтингент «турки» среди спецпереселенцев «с Черноморского побережья» <i>Грануш Харатян</i>	66
7. Ալթայյան արքայը՝ որպես նորամուծությունների աղբյուր <i>Լևոն Արրահամյան</i>	81
8. Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղայնացումը՝ որպես «հիշողության վայր» <i>Հասմիկ Կնյազյան</i>	90
III. ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆ-ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ- ՆԵՐԳԱՂԹՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	
9. Սերնդափոխության հիմնախնդիրները հայրենակցական միություններում <i>Աննա Մարկոսյան</i>	106
10. «Պանդի ուխտը»՝ որպես գետաշենցիների ինքնության հարացույց <i>Գայանե Շազոյան, Արսեն Հակոբյան, Վիկտորիա Խորշոռյան</i>	116
11. Ադրբեջանահայ փախստականների (1988-1992թթ.) ինտեգրման և քաղաքացիության ձեռքբերման գործընթացը <i>Շուշանիկ Ղազարյան</i>	126

12.	Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերի հարմարվելու գործընթացը <i>Արմենուհի Սյրեփանյան</i>	135
13.	Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն) <i>Գայանե Հակոբյան</i>	143
IV. ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԻՐԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ		
14.	Փողի տեսակները և դրանց ծիսական նշանակությունը <i>Արմինե Զոհրաբյան</i>	156
15.	Հայկական գորգերի հորինվածքների ու զարդանների դրսևորումները միջնադարյան իսպանական գորգերում <i>Լիլիա Ավանեսյան</i>	168
16.	Վիշապազարդ վզնոցներ <i>Սարգիկ Բարայելյան</i>	179
17.	К вопросу о популяризации этнографических артефактов и коллекций в современных условиях рыночных отношений <i>Лианна Геворкян</i>	193
V. ՀԱՎԱՏՔ, ԾԵՍ ԵՎ ՏՈՆ		
18.	Трепанации в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (по антропологическим материалам из могильников с территории Лорийского района Армении) <i>Анаит Худавердян, Сурен Обоян</i>	206
19.	Հրաշքի գործունը Մոկաց կրոնատեղեցական ավանդություններում <i>Էսթեր Խեմճյան</i>	217
20.	Մարմնից դուրս գտնվող հոգին հայկական հրաշապատում հեքիաթներում <i>Թամար Հայրապետյան</i>	231
21.	Աստվածահայտնության քառասնորդաց (հիսնակաց) պահքը (պատմական համառոտ ակնարկ) <i>Հասմիկ Արրահամյան</i>	243
22.	Աղվանքում Վարազ-Տրդատի վահանով վերաբերման ծեսի մասին <i>Արրակ Դարադյան</i>	255
23.	Թատերականացված ծեսի սեղմ արտացոլումը մի բուսանվան մեջ <i>Էմմա Պետրոսյան, Զարուհի Սուջյան</i>	263
24.	Թաղումներ, որոնք կարելի է լուսանկարել և թաղումներ, որոնք չի կարելի լուսանկարել <i>Սմբար Հակոբյան</i>	269

25.	Սամցխե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ համայնքը (պատմագագարական ուսումնասիրության փորձ) <i>Մոսե Գրիգորյան</i>	279
VI. ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ		
26.	Արագածի Տիրինկատար սրբավայրը <i>Արսեն Բորոխյան</i>	290
27.	Միջնադարյան Սաղմոսավանքի սրբությունները <i>Աշոտ Մանուչարյան</i>	302
28.	Կասիոս լեռը Անտիոքի շրջանի հայոց աանդազրոյցներուն և հաւատալիքներուն մէջ <i>Յակոբ Չոլաքեան</i>	313
29.	Երկու եկեղեցի, երկու համայնք. նորակառույց եկեղեցիների կրոնա-սոցիալական ենթաստեքստը <i>Յուլիա Անպոնյան</i>	328
VII. ԺԱՄԱՆՑ		
30.	Սրճարանային միջավայրը Երևանում. արևելյան տարածք՝ արևմտյան հետազծով <i>Գոհար Սյրեփանյան</i>	340
31.	Ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքային բնակավայրերում <i>Ռուբեն Օհանջանյան</i>	353
VIII. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՍՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՔ		
32.	Մշակույթի և արդի մի շարք հիմնախնդիրների փոխառնչությունները հայաստանյան հանրային ընկալումներում <i>Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան</i>	366
33.	Միջսեռային հաղորդակցության որոշ առանձնահատկություններ հետխորհրդային Հայաստանում <i>Լիլիթ Մանուկյան</i>	383
IX. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՎԱՔՉՈՒԹՅՈՒՆ		
34.	Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում 17-րդ դարում՝ ըստ պատմագիրներ Ջաքարիա Քանաքեղոցու և Ջաքարիա Ազուլեցու <i>Քրիստինե Պապիկյան</i>	392
35.	Վայրի մրգերի հավաքչության արդի դրսևորումները Լոռիում <i>Անժելա Ամիրխանյան</i>	403
X. ՀԵՐՈՍԱՎԵՊ		
36.	Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը <i>Արմեն Պետրոսյան</i>	414

37.	Արամ Ղևանդանյանը՝ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի պատումների գրառող և վերամշակող <i>Աննա Պողոսյան</i>	426
38.	Կրոնաձիսական տարրերը «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում <i>Մարգիս Հարությունյան</i>	439
XI. ՀԵՔԻԱԹ		
39.	Նվիրատու և խորհրդատու կենդանիները հայ ժողովրդական հեքիաթներում <i>Մարինե Խեմչյան</i>	446
40.	Հեքիաթասացությունը մեր օրերում <i>Նվարդ Վարդանյան</i>	458
XII. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԺԱՆՐԵՐ		
41.	Մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորումները <i>Արմեն Մարգարյան</i>	470
42.	Բանահյուսական և ազգագրական նյութերի կենցաղավարումը Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում <i>Սվետլանա Վարդանյան, Հասմիկ Մարգարյան</i>	484
43.	Հայերեն յուրահատուկ բառեր Թուրքիայի համշենցիների խոսվածքում <i>Սերգեյ Վարդանյան</i>	491
	Հապավումներ	503
	Contents	504

1

ՄՏԵՓԱՆ ԼԻՍԻՑՅԱՆ (ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)

Լիլիա Վարդանյան

Ականավոր հայագետ, պատմաբան, ազգագրագետ, աշխարհագրագետ, գրականագետ, թարգմանիչ, մանկագիր և մանկավարժ, գիտության վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր Ստեփան Լիսիցյանը (1865–1947) կյանքի գրեթե 60 տարին նվիրել է գիտությանը և հայ ժողովրդի լուսավորության գործին: Գիտնականի երկարամյա կյանքն ու գործունեությունը բաժանվում են երկու հիմնական փուլի՝ վաղարշապատ-թիֆլիսյան (1891–1924) և երևանյան (1924–1947): 1889 թ. ավարտելով Վարշավայի համալսարանը, նա նույն թվականին իր գործունեությունը սկսել է Վաղարշապատում՝ Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում: Երկու տարի անց Ստ. Լիսիցյանը տեղափոխվում է Թիֆլիս, որտեղ ծավալում է գիտական, մանկավարժական, լուսավորչական, հրատարակչական և հասարակական լայն գործունեություն (1891–1924):

Ստ. Լիսիցյանը Անդրկովկասում հայ հրատարակչական գործի կազմակերպիչներից էր: Տասը տարուց ավելի (1892–1903) նա Թիֆլիսի Հայոց հրատարակչական ընկերության խմբագրական հանձնախմբի քարտուղարն էր, 1903–1905 թթ. կազմակերպում է «Ստ. Լիսիցյան և ընկերություն» հրատակչական ընկերությունը, ակտիվորեն աշխատակցում

է «Տարագ» շաբաթաթերթին և մասնակցում «Աղբյուր» պատկերազարդ պարբերական հանդեսի հրատարակմանը:

Շուրջ քսան տարի անընդմեջ (1894–1915) Ստ. Լիսիցյանը դասավանդում է Ներսիսյան դպրոցում, գրեթե նույն ժամանակ իր տիկնոջ՝ մանկավարժ և հասարակական գործիչ Կատարինե Լիսիցյանի (Ախաշանի) հետ բացում և ղեկավարում է հայկական երկսեռ տարրական դպրոցը, որը 1911–1921 թթ. ունեցել է գիմնազիայի կարգավիճակ¹:

Նրա մանկավարժական-լուսավորչական գործունեության կարևոր ներդրումն է լայն ճանաչում ստացած «Հասկեր» մանկական հանդեսի հրատարակությունը (1905–1917, 1922) «Մանկավարժական գրադարան» (26 պրակ) հավելվածով²:

Ստ. Լիսիցյանի գիտամանկավարժական գործունեության մեջ կարևոր տեղ է գրավում 1907–1922 թթ. Թիֆլիսում, Հովհ. Թումանյանի և Լևոն Շանթի հետ կազմած և իր իսկ կողմից հրատարակած «Լուսաբեր» հայոց լեզվի դասագիրքը (I–V դասարաններ): «Լուսաբեր»-ը մեծ դեր խաղաց հայ երեխաների կրթության և դաստիարակության գործում ու երկար ժամանակ օգտագործվում էր Անդրկովկասի և սփյուռքի հայկական դպրոցներում:

Նույն ժամանակ Ստ. Լիսիցյանը հանդես է գալիս նաև գրականագիտական աշխատություններով՝ նվիրված Ա. Պուշկինի, Ն. Գոգոլի, Հ. Սենկևիչի ստեղծագործություններին, հրապարակում է գրական-քննադատական բնույթի մի շարք հոդվածներ և գրախոսություններ: Այդ գործունեությունն անխզելիորեն կապված է եղել նրա թարգմանչական աշխատանքներին: Լինելով գիտության և արվեստի մեջ առաջադեմ գաղափարների ջատագով, տիրապետելով 12 լեզվի, նա ձգտել է գիտական, մանկավարժական, գեղարվեստական թարգմանությունների միջոցով հայ ընթերցողին հաղորդակից դարձնել ժամանակի նորագույն գիտական տեսություններին, ռուսական ու արտասահմանյան գրականության լավագույն նմուշներին, մինևույն ժամանակ հայագիտության նվաճումները ճանաչելի դարձնելով ռուս հասարակությանը³:

1 1921–1924 թթ., Վրաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո, գիմնազիան նախ վերափոխվում է աշխատանքային դպրոցի, հետագայում՝ տեխնիկումի, ապա՝ ազգայնացվում:

2 Ստ. Լիսիցյանը ոչ միայն խմբագրում և սեփական միջոցներով հրատարակում էր ամսագիրը, այլև դրա էջերում հանդես գալիս որպես մանկագիր ու թարգմանիչ՝ հայ պատանի ընթերցողին հաղորդակից դարձնելով համաշխարհային գրականության ժառանգությանը: Իսկ հավելվածի էջերում նա ռուսերենից և մի շարք եվրոպական լեզուներից թարգմանում է մանկավարժության ու մանուկների դաստիարակության հարցերին նվիրված հոդվածներ:

3 Հատկանշական է նրա մասնակցությունը Հ. Ֆ. Լինչի «Հայաստան» երկհատոր

Թիֆլիսում Ստ.Լիսիցյանը ծավալում է նաև լայն հասարակական գործունեություն: Նա անմիջապես արձագանքում է հայ հասարակությանը հուզող բոլոր քաղաքական և մշակութային հարցերին: Նա Հովհ.Թումանյանի «Վերնատուն» գրական միավորման եռանդուն մասնակիցներից էր:

Անդրկովկասում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո Ստ.Լիսիցյանն ամբողջովին նվիրվում է գիտամանկավարժական գործունեության: 1924թ. Հայաստանի կառավարության հրավերով նա Թիֆլիսից տեղափոխվում է Երևան, որտեղ սկսվում է նրա գործունեության մի նոր բեղմնավոր ժամանակաշրջան (1924–1947):

Որպես ՀԽՍՀ Լուսժողկոմատին կից մեթոդական խորհրդի անդամ (1925) և Կենտրոնական գավառագիտական բյուրոյի գիտական քարտուղար (1925–1928), Ստ.Լիսիցյանը զգալի դեր է խաղացել հանրակրթությունում գավառագիտական աշխատանքի կազմակերպման գործում: Նրա ակտիվ մասնակցությամբ բոլոր շրջաններում ստեղծվել է գավառագիտական կազմակերպությունների լայն ցանց, որի նպատակապես աշխատանքի համար նա կազմել և հրատարակել է մի շարք հրահանգներ:

Հատկապես մեծ է Ստ.Լիսիցյանի ներդրումն ազգագրական գիտության կազմակերպման և զարգացման գործում: Նա հիրավի համարվում է խորհրդային նորովի պայմաններում հայ ազգագրության ավանդույթների զարգացնողը: Այդ ասպարեգում նրա մեջ զուգակցվել են անխոնջ հետազոտողը և գիտության հմուտ կազմակերպիչը: Ազգագրության բնագավառում նրա աշխատանքները ծավալվեցին երեք հիմնական ուղղություններով՝ գիտահավաքչական, գիտահետազոտական և գիտակազմակերպական: Դրանք այնքան էին զուգակցված, որ դժվար է միանշանակ առանձնացնել Լիսիցյան փորձառու դաշտային հետազոտողին Լիսիցյան գիտնականից կամ գիտության հմուտ կազմակերպիչից:

Ազգագրությամբ Ստ.Լիսիցյանը սկսել է զբաղվել դեռևս 1920-ական թթ. սկզբներից, Թիֆլիսի Կովկասյան պատմահնագիտական ինստիտուտում: Այդ տարիներին նա իրականացրել է մի շարք ազգագրական գիտարշավներ դեպի Լեռնային Ղարաբաղ, Մեղրի, Նախիջևան, որոնց արդյունքը հոդվածների մի շարք էր՝ նվիրված, մասնավորապես, հայ գյուղական տանը և դրա յուրահատկություններին՝ Հայաստանի տարբեր

աշխատության անգլերենից ռուսերեն գիտական թարգմանությամբ: Ստ.Լիսիցյանի գեղարվեստական գործերի թարգմանությունների շարքում հատուկ տեղ է գրավում Հ.Սենկևիչի «Յո՛ւ երթաս» վեպը, որը նա բնագրից թարգմանել, ծանոթագրել և հրատարակել է 1898 թ.՝ հեղինակի կյանքի օրոք: Հմտորեն կատարված այս թարգմանությունը մինչ օրս չի կորցրել իր թարմությունը:

պատմաագագրական մարզերում: Ստ.Լիսիցյանն առաջինն ուշադրություն դարձրեց «գլխատան» ճարտարապետական կառուցվածքի և հայոց պաշտամունքային կառույցների ծագումնաբանական ընդհանրություններին: Նույն տարիներին գիտնականը ազգագրական նյութեր գրանցեց Շատախի, Մոկսի, Սասունի, Ալաշկերտի և Արևմտյան Հայաստանի այլ պատմաագագրական մարզերի գաղթականներից, կորստից փրկելով հայ ժողովրդի պատմամշակութային կարևոր արժեքներ:

1928 թ. մինչև իր կյանքի վերջը ղեկավարելով Հայաստանի պետական պատմական թանգարանի ազգագրության բաժինը, Ստ.Լիսիցյանը ծավալում է եռանդուն գործունեություն հայ ազգագրության կազմակերպման և զարգացման ուղղությամբ: Թանգարանային ցուցանմուշներ ժողովելու և հավաքածուները լրացնելու համար նա 1930-ական թթ. «գավառե-գավառ» կազմակերպում է ազգագրական գիտարշավներ (Ջանգեզուր, Լոռի, Սևանի ավազան, Աշտարակ, Ջավախք և այլն), նաև տարբեր շրջաններում փակված եկեղեցիներից ընտրում և Մայր թանգարան է տեղափոխում պատմամշակութային արժեք ունեցող բազմաթիվ նմուշներ: Լավ գիտակցելով ավանդության մշակույթի տարբեր երևույթների սրընթաց ձևափոխումը 1920–1930 թթ. սոցիալիստական արմատական վերափոխումների փուլում, Ստ.Լիսիցյանն ազգագրական նյութերի գրառումները համարում էր առաջնահերթ և անհետաձգելի խնդիր: Այդ նպատակով գիտարշավներին զուգընթաց նա շրջաններում թղթակիցների լայն ցանց է ստեղծում:

Հայ ազգագրության զարգացման համար անգնահատելի ներդրում է Ստ.Լիսիցյանի կազմած «Ազգագրական հարցարանը» (1946): Այն տեսական և գործնական խոշոր նշանակություն ունեցավ՝ հատկապես հավաքչական աշխատանքները ճիշտ կազմակերպելու առումով, և մինչև օրս ծառայում է իբրև մեթոդական ձեռնարկ:

Շնորհիվ Ստ.Լիսիցյանի եռանդուն գործունեության, դեռևս 1930-1940-ական թթ. հայ ազգագրությունն ունեցավ դաշտային աշխատանքների գիրական մեթոդ և ուսումնասիրությունների համակարգված մոտեցում, սրացավ ձևավորված կառուցվածք և բարձրորակ մասնագետների մի ամբողջ սերունդ:

Գիտնականի հավաքած հարուստ դաշտային նյութը դարձավ հիմք հայ ազգագրությանը նվիրված իր հիմնարար աշխատությունների համար («Ջանգեզուրի հայերը», 1969 թ.: «Լեռնային Ղարաբաղի հայերը. ազգագրական ակնարկ» 1981 թ.՝ հայերեն լեզվով, 1992 թ.՝ ռուսերենով: «Ակնարկներ նախահեղափոխական Հայաստանի ազգագրության», 1955 թ.,

ռուս): Ականավոր գիտնականը մեզանում առաջինն էր, որ առաջ քաշեց հայ ազգագրությանը նվիրված մի շարք հիմնախնդիրներ՝ հայ գաղթականների ուսումնասիրման անհետաձգելի և առաջնային հարցը, Հայաստանի ազգագրական շրջանացումը, ժողովրդական նյութական և հոգևոր մշակույթի՝ մասնավորապես ավանդական գլխատան և տարագի տիպաբանությունը, սրբավայրերի լայն տարածումը, սեռատարիքային խմբերի առկայությունն ու նշանակությունը ավանդական կենցաղում: Նա առաջինն էր, որ հատուկ ուշադրություն է դարձնում Հայաստանում ապրող ազգային փոքրամասնությունների հետազոտությանը, կարևորում նաև արդիականության ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:

Մեծ է Ստ. Լիսիցյանի ներդրումը հայ ազգագրությունը Հայաստանի բարձրագույն դպրոցում ուսուցանելու գործում: Գիտնականը ջանք ու եռանդ չինսպեց բուռեղում ազգագրությունը որպես պարտադիր ուսումնական առարկա դասավանդելու համար: Իր երկարամյա դասախոսական աշխատանքի ընթացքում նա ազգագրագետների մի ամբողջ սերունդ պատրաստեց Երևանի պետական համալսարանում և այլ բուհերում:

Շնորհիվ գիտնականի բացառիկ եռանդի և ակտիվ գիտակազմակերպական գործունեության, Հայաստանում կանոնավոր ազգագրական կրթության հիմք դրվեց, Երևանի պետական համալսարանում հետազոտում ազգագրական ամբիոն բացելու նախադրյալներ սրտեղծվեցին:

Հատկանշական է, որ Ստ. Լիսիցյանի ազգագրական գործունեությունն անխզելիորեն կապված էր աշխարհագրականի հետ: Հայաստանի ազգագրությանը և պատմությանը վերաբերող իր հետազոտություններում նա կարևոր տեղ է հատկացրել աշխարհագրական գործոնին: Նա մանրամասնորեն ուսումնասիրել է Հայկական լեռնաշխարհի և հարևան շրջանների աշխարհագրությունը, անձամբ հետազոտել հանրապետության բոլոր շրջանները: Նրա բազմամյա գործունեության արգասիքն էր «ՀԽՍՀ ֆիզիկական աշխարհագրություն: Դեմոգրաֆիայով» աշխատանքը (1940), որը տվյալ հարցին վերաբերող նյութի առաջին մշակումներից է:

Նշանակալից է Ստ. Լիսիցյանի դերը Հայկական ԽՍՀ աշխարհագրական ընկերության կազմակերպման գործում: 1935 թ. մինչև կյանքի վերջը նա ջանադրաբար մասնակցել է ընկերության գործունեությանը:

Երկար տարիների ընթացքում Ստ. Լիսիցյանը հարուստ նյութ է հավաքել հայոց պատմության տարբեր ժամանակաշրջանների, հատկապես աքեմենյան, սելևկյան և հռոմեական ժամանակաշրջանների վերաբերյալ: Այդ հետազոտությունների արդյունքն էին պատմական և պատմաաշխարհագրական բնույթի մի շարք հոդվածներ: Նա առաջինը վերծանեց Գառ-

նիի հունարեն արձանագրությունը (1945) և մեկնաբանեց Զորաց քարեր (Ղոշուն-դաշ) հուշարձանը (1938):

Գիտնականի արխիվում պահպանվել են ազգագրական, պատմական, աշխարհագրական բազմաթիվ նյութեր, լուսանկարներ, գծանկարներ և այլն, ինչպես նաև հարուստ նամականի, որը հատուկ ուսումնասիրության կարիք ունի:

Գիտամանկավարժական գործունեության ասպարեզում և կադրերի պատրաստման գործում ունեցած վաստակի համար Ստ.Լիսիցյանին 1941թ. շնորհվել է պրոֆեսորի, իսկ 1945թ.՝ ՀԽՍՀ գիտության վաստակավոր գործչի կոչում: 1945թ. լայնորեն նշվել է գիտնականի ծննդյան 80 և գիտամանկավարժական գործունեության 60-ամյակը, իսկ Երևանի թիվ 34 միջնակարգ դպրոցը դեռ նրա իսկ կյանքի օրոք կոչվել է Ստ.Լիսիցյանի անվամբ: 1982թ. դպրոցի առջև բացվեց նրա կիսանդրին՝ Լևոն Թոքմաջյանի հեղինակությամբ: Նշանավոր գիտնականի և մանկավարժի հիշատակը հավերժացնելու նպատակով նրա մահից անմիջապես հետո Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի ազգագրության բաժինը կոչվեց Ստ.Լիսիցյանի անվամբ: Սահմանվեցին նաև անվանական կրթաթոշակներ՝ Երևանի պետականալսարանի աշխարհագրության ֆակուլտետի ուսանողների և ՀԽՍՀ ԳԱ Պատմության ինստիտուտի ասպիրանտների համար:

Ստ.Լիսիցյանն իր երկարամյա կյանքը և ավելի քան կեսդարյա գործունեությունը նվիրաբերեց Հայաստանում ազգագրության, աշխարհագրության և մանկավարժության զարգացման գործին, իր հիմնարար աշխատություններով անգնահատելի ավանդ ներդնելով հայոց նյութական և հոգևոր մշակույթի հետազոտման ասպարեզներում: Նա իրավամբ նշել է. «Գիտության և գրականության մեջ կան այնպիսի բնագավառներ, որոնց ապագա պատմության մեջ կհիշատակվի նաև իմ ներդրումը»:

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

- ԱՀ — Ազգագրական հանդես
ԱՇՍԱՀ — Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու
ԳՀ ՓԺԲ — Գարեգին սարկաուզ Հովսեփեանց, Փշրանքներ ժողովրդական բանահիւսութիւնից
ԳՄ — Գարեգին Սրվանձոյանց
ԵԼՄ — Ե. Լալայեան, Մարգարիտներ հայ բանահիւսութեան
ԷԱԺ — Էմինեան ազգագրական ժողովածու
ԼՀԳ — Լրաբեր հասարակական գիտությունների
ՀԱԲ — Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն
ՀԺՀ — Հայ ժողովրդական հեքիաթներ
ՀՀ ՀԱՀԽ — Հին աւանդական հեքիաթներ Խոտորջրոյ, հաւաքեց Հ. Մ. Հաճեան
ՀՀ ՊԿՊԱ — Հայաստանի Հանրապետության պատմության կենտրոնական պետական արխիվ
ՀՍՀ — Հայկական սովետական հանրագիտարան
ՄՄ — Մեարոպ Մաշտոցի անվան մատենադարան
ՆԳՆ — Ներքին գործերի նախարարություն
ՊԲՀ — Պատմաբանասիրական հանդես
Վկ — Վկայություն
ՔՀ — «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան
МНМ — Мифы народов мира
СЭ — Советская этнография
СПГУ — Санкт-Петербургский государственный университет
ЧГИКИ — Чувашский государственный институт культуры и искусств

CONTENTS

Preface	9
1. Stepan Lisitsian (on the occasion of his 150th birthday) <i>Lilia Vardanyan</i>	11
I. THE ARMENIAN GENOCIDE, SELF-DEFENCE, CANONIZATION	
2. Shaping the image of “the enemy” as supporting factors for the mass violence in the context of the Armenian Genocide <i>Hasmik Grigoryan</i>	18
3. The heroic battle of Moussa dagh according to the testimonies of the eyewitness survivors <i>Verzhine Svazlyan</i>	27
4. Andranik: folklore character <i>Alvard Ghaziyanyan</i>	41
5. Canonization of the martyrs of the Armenian Genocide as a cultural event <i>Harutyun Marutyanyan</i>	54
II. STALINISM: YESTERDAY AND TODAY	
6. The forced relocation of Armenians and the subgroup of “Turks” in specific localities exiled from the Black sea area <i>Hranush Kharatyan</i>	66
7. Altayan exile as a source of innovations <i>Levon Abrahamian</i>	81
8. The localization of the monument of Anastas Mikoyan as a “place of memory” <i>Hasmik Knyazyan</i>	90
III. OLD AND NEW REFUGEES/IMMIGRANTS IN ARMENIA	
9. Generation change issues in compatriotic unions <i>Anna Markosyan</i>	106
10. The Pand pilgrimage as a paradigm of the Getashen descendents’ identity <i>Gayane Shagoyan, Arsen Hakobyan, Victoria Khurshudyan</i>	116
11. The process of integration and naturalization of Armenian refugees from Azerbaijan (1988–1992) <i>Shushanik Ghazaryan</i>	126
12. The process of accomodation of Syrian Armenians <i>Armenuhi Stepanyan</i>	135
13. Language as an important component for Syrian Armenians cultural adaptation (an ethno-sociological survey) <i>Gayane Hakobyan</i>	143

IV. ETHNOGRAPHY OF MUSEUM OBJECTS

14. The types of money and their ritual significance 156
Armine Zohrabyan
15. Manifestations of compositions and ornaments
of Armenian carpets in middle age Spanish carpets 168
Lilia Avanesyan
16. Necklaces with dragon symbols 179
Astghik Israelian
17. On the issue of promoting of ethnographic artifacts and collections
in the light of modern market relationships 193
Lianna Gevorgyan

V. BELIEF, RITUAL, FESTIVAL

18. Trepanation in the Late Bronze and Early Iron ages (on anthropological
materials from the territory of the Lori region of Armenia) 206
Anahit Khudaverdyan, Suren Hobosyan
19. The miracle factor in the religious-ecclesiastical legends of Moks 217
Ester Khemchyan
20. The soul outside of the body in Armenian tales of magic 231
Tamar Hayrapetyan
21. The Hisnakats (Forty days) feast epiphany 243
Hasmik Abrahamyan
22. On the tradition of raising of Varaz-Trdat, the Prince
of Caucasian Albania, on the shield 255
Artak Dabaghyan
23. Reflection in the “curtail form” of the ritual in
the name of one plant 263
Emma Petrosyan, Zaruhi Sudjyan
24. Funerals that can be photographed and
funerals that can not be photographed 269
Smbat Hakobyan
25. Armenian-Catholic community of Samtskhe-Javakhk
(an attempt of historic-ethnographic research) 279
Sose Grigoryan

VI. SACRAL PLACE AND CHURCH

26. Sacred landscape of Tirinkatar on Aragats 290
Arsen Bobokhyan
27. Sacred objects from medieval Saghmosavank 302
Ashot Manucharyan
28. Mount Cassius in traditional ancient beliefs and
folk tales of Armenians in the Antioch region 313
Hagop Tcholakian

29.	Two churches, two communities: social and religious context of newly built churches <i>Yulia Antonyan</i>	328
VII. LEISURE		
30.	The cafn environment in Yerevan: eastern space with western trajectory <i>Gohar Stepanyan</i>	340
31.	Leisure time structure changes in urban residential areas of the Republic of Armenia <i>Ruben Ohanjanyan</i>	353
VIII. PUBLIC DISCOURSE AND BEHAVIOUR		
32.	The interactions of culture and certain contemporary fundamental issues in Armenian public perceptions <i>Nikol Margaryan, Meline Torosyan</i>	366
33.	Some aspects of gender communication issues in Post-Soviet Armenia <i>Lilit Manukyan</i>	383
IX. AGRICULTURE AND GATHERING		
34.	Agricultural customs in Armenia in the 17th century according to historiographers Zakaria Kanakertsi and Zakaria Aguletsi <i>Christine Papikian</i>	392
35.	Gathering of wild fruits in Lori <i>Angela Amirkhanyan</i>	
X. EPIC POEM		
36.	Armenian folk heroic epic <i>Armen Petrosyan</i>	414
37.	Aram Ghanalanyan: writing down and editing the versions of “Sasna tsrer” (Daredevils of Sassoun) epic poem <i>Anna Poghosyan</i>	426
38.	The religious ceremonial component in the Armenian epic “Sasna tsrer” <i>Sargis Harutyunyan</i>	439
XI. FAIRY TALE		
39.	Gift-bringer and adviser animals in the Armenian folk tales <i>Marine Khemchyan</i>	446
40.	Fairy tale narration today <i>Nvard Vardanyan</i>	458